

HALFORD J. MACKINDER A JEHO TEÓRIA *HEARTLANDU*

HALFORD J. MACKINDER AND HIS THEORY OF HEARTLAND

Robert Ištók¹

Abstract:

The contribution reacts on the 110th anniversary of British geographer Halford J. Mackinder's presentation called *The Geographical Pivot of History*. The lecture and the article published in the magazine *The Geographical Journals*, no. 4. of the 170th annual issue in the 1904 has been based for one of the most important geopolitical theories, which is connected with term *Heartland* as the title for midland of Eurasia. Submitted article is focusing on presentation the main ideas of theory of Heartland. It analyzes the influence of period global geopolitical situation during almost forty years of its development. Beside that, the contribution is focusing on evaluation of the ideas of H. J. Mackinder and their impact on national schools of geopolitics.

Key words:

geopolitics, Halford J. Mackinder, Heartland

ÚVOD

Tohto roku uplynulo stodesať rokov od prezentácie prednášky významného britského geografa Halforda J. Mackindera, ktorú autor nazval *The Geographical Pivot of History*. Prednášku predniesol na pôde britskej Kráľovskej geografickej spoločnosti 25. januára 1904 a v tom istom roku bola publikovaná v časopise *The Geographical Journal*. Mackinderove myšlienky vzbudili značný ohlas, pozostávajúci zo súhlasných, ale aj kritických názorov. Jednoznačne však možno konštatovať, že pre vývoj geopolitického myslenia znamenala táto prednáška jeden z najvýznamnejších míľnikov.

Svedčí o tom názor amerického geografa G. Ó Tuathaila (1996, cit. Dodds – Sidaway 2004), podľa ktorého možno považovať Mackinderovu prednášku a následne jeho článok za „rozhodujúci moment v histórii geopolitiky. Je to text, na ktorý bude história geopolitiky vždy poukazovať“. Viacerí autori považujú H. J. Mackindera za pravdepodobne najznámejšieho geopolitického mysliteľa na svete. Možno súhlasiť aj s názorom, že jeho koncepcie sú dodnes jednými z najdôkladnejšie skúmaných a najčastejšie komentovaných (Gregory et al., eds. 2009).

Podnetné a tiež provokatívne myšlienky, prezentované v geopolitickom diele H. J. Mackindera spôsobili, že diskusia, zameraná na jeho idey je dodnes živá a to aj v kruhoch mimo sféru geopolitiky. Stotožňujeme sa s názorom P. Eberhardta (2011), podľa

¹ **Prof. RNDr. Robert Ištók, PhD.,** Katedra geografie a aplikovanej geoinformatiky, FHPV PU v Prešove, Ul. 17. Novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: robert.istok@unipo.sk

ktorého Mackinder sformuloval jasne definovanú geopolitickú koncepciu, ktorú napriek jej subjektívnosti akceptovalo mnoho geografov oceňujúcich jej originalnosť.

Ak vychádzame z podstaty samotnej geopolitiky je potrebné zdôrazniť, že jej všeobecne akceptovaná definícia nebola doteraz sformulovaná. Súvisí to o. i. s jej vývojom v posledných desaťročiach v podobe vzniku viacerých postmoderných smerov geopolitického myslenia. V kontexte s témou nášho príspevku je potrebné zdôrazniť, že ide o smery, ktoré kritizujú metódy klasickej geopolitiky, ku ktorej geopolitické dielo H. J. Mackindera patrí. Pri analýze definícií geopolitiky možno konštatovať, že Mackinderova koncepcia najbližšie zodpovedá definícii tradičnej geopolitiky, ktorú sformuloval G. Djikink (1996). Podľa neho táto „základňa“ geopolitického myslenia je zhodnotením „geografických podmienok ovplyvňujúcich buď bezpečnosť jednotlivých štátov alebo vyvažovanie moci v globálnej konfigurácii kontinentov a oceánov“. Tomu zodpovedá aj charakteristika Mackinderovej teórie v podaní britského historika G. Parkera (1998), podľa ktorého ju možno zaradiť medzi „geopolitické scenáre vo svetovom meradle“.

Ako píše M. Caletka (2008), Mackinderova koncepcia globálneho mocenského systému je štruktúrnou teóriou, „ktorej cieľom je popísať hlavné kontúry medzinárodného konfliktu. V tomto zmysle zároveň predstavuje *grand strategy par excellence*, ktorá doteraz nenašla v histórii geopolitiky seberovnú“. Tento rozmer geopolitickej koncepcie H. J. Mackindera sa odrazil v jej aplikácii na zhodnotenie globálneho vývoja v priebehu celého 20. storočia v podaní viacerých autorov, pričom jeho idey ovplyvňujú geopolitické myslenie aj v súčasnosti. Podľa B. Buzana a R. Littleho (2000) bezprostredne pod vplyvom Mackinderovej teórie „boli stratégovia na celom svete v priebehu 20. storočia, hoci často ignorovali jej implikácie pre vzťah k histórii sveta“.

Britský geograf M. Blacksell (2008) píše, že teória Heartlandu skoncipovaná Mackinderom je nepochybne najdôležitejšou ideou sformulovanou geografom, ktorá mala bezprostredný vplyv na strategické myšlienky viacerých generácií. Je nepochybné, že skoncipovanie teórie si vyžadovalo od jej autora veľkú tvorivú invenciu. Viacerí autori, ktorí hodnotili koncepciu H. J. Mackindera konštatovali, že vďaka svojej erudícii si jej autor so svojou náročnou úlohou úspešne poradil a mohla tak vzniknúť novátorská teoretická koncepcia, „ktorú je možné ťažko zdôvodniť, ale tiež neľahko negovať“ (Eberhardt 2011).

H. J. Mackinder ako geograf nepoužíval termín „geopolitika“, preto niektorí autori tvrdia, že je jeho tvorivý prínos spočíva najmä v rozvoji politickej geografie. Podľa M. Baczworova a A. Suliborského (2002) vyvolala Mackinderova teória popri prácach F. Ratzela „najväčší záujem medzi politikmi a zamerala ich úvahy na možnosti využitia vedeckých poznatkov politickej geografie pri riešení geopolitických problémov sveta“. Toto konštatovanie, ako aj formulácia Mackinderových myšlienok potvrdzujú krehkú hranicu medzi politickou geografiou a geopolitikou.

V tejto súvislosti sa vynára vzťah Mackinderovho geopolitického konceptu k odsudzovanej geopolitike „organického štátu“, ktorá sa rozvíjala v medzivojnovom období najmä v rámci nemeckého geopolitického myslenia. Tieto myšlienky, reagujúce na prehranú prvú svetovú vojnu slúžili ako nositelia revanšistických tendencií

v Nemecku. Nadväzovali na idey, ktoré pôvodne prezentovali nemecký geograf F. Ratzel a švédsky štátovedec R. Kjellén. Kým východiskovým bodom geopolitických prác spomenutých autorov bol štát, prirovnávaný k živému organizmu a jeho vlastnosti, koncepcie H. J. Mackindera, ako aj jeho nasledovníkov v rámci anglosaskej geopolitickej školy analyzovali fungovanie systému štátov v geografickom kontexte (Moczulski 1999), a – ako je potrebné pripomenúť – opierali sa o globálnu mierku. Teória Mackindera interpretuje vývoj medzinárodného usporiadania na pozadí geografických faktorov, pritom táto interpretácia neobsahovala v sebe vyslovene agresívny obsah.

Vznik Mackinderovej koncepcie je možné považovať za jeho reakciu na oslabovanie pozície Veľkej Británie v rámci globálnej mocenskej rovnováhy. Ako spomíname nižšie, obával sa konca prevahy mocností, prepojených s oceánom, medzi ktoré patrila aj Veľká Británia. Táto dominancia začala v období veľkých geografických objavov po objavení Ameriky K. Kolumbom, keď podľa formulácie Mackindera európske štáty na pobreží Atlantiku prelomili „bariéru horizontu“ (Potulski 2010a). Veľké geografické objavy, založené na využívaní mobility námorných flotíl prímorských krajín Európy teda otvorili epochu dejín, charakteristickú prevahou morských mocností nad pevninskou mocou, uzavretou v eurázijskom vnútrozemí, ktorá trvala štyri storočia. Na konci 19. storočia končí „kolumbovské“ obdobie svetových dejín, pre ktoré Mackinder použil termín *Columbia Age*.

Okrem toho H. J. Mackinder reagoval aj na ďalšiu zmenu celosvetového dosahu, ktorá podľa neho vedie k transformácii fungovania medzinárodných vzťahov. Prejavuje sa to v podobe začiatku nového obdobia, charakteristického vytvorením uzavretého politického systému, ktorého pôsobenie sa prejavuje v globálnej mierke. Táto zásadná zmena prebehla práve na rozhraní 19. a 20. storočia, keď bola prezentovaná prednáška H. J. Mackindera. Jedným z katalyzátorov tejto zmeny bolo podľa prednášajúceho rozdelenie svetovej súše medzi štáty.

V rámci teórie medzinárodnej politiky je geopolitické myslenie považované za teoretickú školu v rámci realistickej paradigmy, „ktorá sa špecializovala na vysvetlenie medzinárodnej politiky ako oblasti svojbytných javov a zákonitostí“ (Krejčí 2007). „Realisti“ traktovali medzinárodné vzťahy hlavne v podobe presadzovania národných záujmov jednotlivých štátov v medzinárodnom (t. j. globálnom) priestore. Mackinderova teória, premietnutá do prostredia medzinárodných vzťahov, bola považovaná za vzor geopolitickej interpretácie realizmu a po prvej svetovej vojne tiež za protest k „naivnému idealizmu“, prezentovaného po prvej svetovej vojne americkým prezidentom W. Wilsonom (Dodds – Atkinson eds. 2000).

V tomto kontexte je potrebné pripomenúť, že H. J. Mackinder vychádzal z predpokladu, že pomer politických síl na svetovej aréne je výsledkom pôsobenia geografických, politických a ekonomických podmienok. Geografické ukazovatele sú lepšie merateľné a stabilnejšie než ľudské a preto je podľa Mackindera možné na báze geografických znalostí vykonať určité historické zovšeobecnenia a načrtnúť evolúciu globálnej politiky z perspektívy geografie sveta. Z jeho hľadiska bola teda geopolitika metódou, ktorá umožňuje lepšie chápanie reality v rozložení mocensko-politických síl v globálnom meradle.

Ako sme už spomenuli, v dobe vzniku geopolitickej teórie H. J. Mackindera bola svetová pevnina rozdelená medzi štáty. Politická mapa sveta teda prvý raz zahŕňala celú súš (okrem Antarktídy). Každý ďalší priestorový mocenský pohyb teda znamenal vznik medzištátneho konfliktu, ktorý potenciálne mohol viesť k neriadenej reťazovej reakcii. Podľa Mackindera je potrebné chápať svet ako prepojený celok, tvoriaci funkčnú jednotu. V tomto kontexte je potrebné svet vnímať a pokúšať sa o pochopenie zákonitostí jeho fungovania v nových podmienkach.

Mackinderova koncepcia je v slovenskom prostredí pomerne málo známa. V období po druhej svetovej vojne bola hodnotená ako imperialistická teória, ktorá je v rozpore s marxizmom. Preto jej podstata nebola podrobnejšie prezentovaná. V poslednom štvrtstoročí spolu so zvýšeným záujmom o geopolitické myslenie bola u nás klasickej geopolitike a teda aj Mackinderovej teórii venovaná zvýšená pozornosť. Prejavilo sa to v obsahu vysokoškolských učebných textov, príspevkov na konferenciách a časopiseckých článkoch, ktorých autormi boli viacerí slovenskí geografi a politológovia (podrobnejšie charakterizovali Mackinderovu teóriu o. i. Gurňák, Blažík, Lauko 2007; Volner 2004 a 2012; Ištók, Terem, Čajka, Rýsová 2010; Ištók 2004, a i.).

HALFORD JOHN MACKINDER – ŽIVOT A DIELO

Halford John Mackinder sa narodil 15. februára 1861 v obci Gainsborough, ležiacou medzi mestami Sheffield a Lincoln v strednom Anglicku (grófstvo Lincolnshire). Jeho otec bol škótskeho pôvodu a pracoval ako lekár. Bol vzdelancom so všestrannými záujmami, medzi ktoré patrila aj geografia. Halford začal v roku 1880 študovať prírodné vedy na univerzite v Oxforde, neskôr sa zamerával na štúdium fyzickej, historickej a politickej geografie. Po ukončení univerzitného štúdia začala jeho bohatá akademická, vedecká i politická kariéra. Ako napísal G. Sloan (1999), jeho mimoriadna činnosť by stačila na „úspešné kariéry prinajmenšom piatich ľudí, nie iba jediného“. Ako sme už naznačili, H. J. Mackinder sa angažoval nielen ako vedec a akademik, ale pôsobil aj v praktickej politike.

V roku 1889 vstúpil do *Oxford Union Society* a čoskoro sa stal jej prezidentom. Od roku 1892 pôsobil ako riaditeľ *University Extension College*. Počas celého vedeckého a akademického života bol vysokoaktívnym členom *Royal Geographical Society*. Výrazne sa zaslúžil o ustanovenie geografie ako študijného odboru na univerzite v Oxforde, kde od roku 1897 prenášal. V roku 1899 sa stal riaditeľom *Oxford School of Geography*, geografického pracoviska, ktorého výskum orientoval na politickú geografiu sveta. V tomto období navštívil viaceré západoeurópske geografické inštitúcie, kde sa stretol s významnými geografmi, o. i. s J. Partschom, F. von Richthofenom, E. Reclusom a inými. V rokoch 1903 až 1908 pôsobil ako riaditeľ *London School of Economics and Political Science*, pričom v roku 1895 patrila medzi jedného z jej hlavných zakladateľov.

Ako sme už spomenuli, H. J. Mackinder sa angažoval aj v praktickej politike. V rokoch 1910 až 1922 bol členom britského parlamentu. Počas prvej svetovej vojny a bezprostredne po nej bol využívaný britskou vládou pri realizácii dôverných operácií s politickým charakterom. V rokoch 1919 – 1920 pôsobil ako britský komisár v južnom Rusku, kde bol poradcom generála A. I. Denikina. V tomto období sa stretol

s viacerými politikmi novovznikajúcich štátov stredovýchodnej Európy a podarilo sa mu podrobne poznať realie tohto regiónu. Podľa B. W. Bloueta (1987, cit. Caletka 2008) H. J. Mackinder sa snažil o účasť na procese formovania povojnových hraníc, ale na žiadne významnejšie rokovanie nebol prizvaný. V súvislosti s predstavami, ktoré obhajoval počas mierovej konferencie vo Versailles najmä americký prezident T. W. Wilson, upozorňoval, že presadzovanie idealistických cieľov bez zohľadnenia geografických realíí je odsúdené na neúspech.

Po návrate do Veľkej Británie H. J. Mackinder prednášal geografiu na Londýnskej univerzite a plnil čestné funkcie v geografických a koloniálnych spoločnostiach, napr. v rokoch 1920 až 1945 bol riaditeľom *Imperial Shipping Committee*. Za svoju vedeckú a politickú činnosť získal od kráľa Juraja V. šľachtický titul sir. Postupom času bol nútený zo zdravotných dôvodov obmedziť svoju akademickú a politickú činnosť, aj keď sa do konca života sa aktívne zapájal do politickej činnosti vo Veľkej Británii. Umrel 6. marca 1947 v Parkstone v grófstve Dorset.

H. J. Mackinder bol vysokoaktívne publikačne činný, pričom jeho vedecký záujem bol veľmi široký. Jeho vedecké dielo je zvyčajne spájané hlavne s geopolitikou, aj keď táto oblasť výskumu pre neho neznamenalala prioritnú oblasť jeho vedeckého pôsobenia a záujmov. Dokonca označenie *geopolitik* v spojení so svojou osobou vyslovene odmietal. Charakterizoval sa ako geograf, ktorého hlavným cieľom bolo vo svojej vlasti rozšíriť geografické poznatky medzi čo najširšie vrstvy obyvateľstva (Caletka 2008). K tomuto cieľu mali viesť aj jeho zahraničné cesty, o priebehu ktorých veľa publikoval. Známa je najmä jeho účasť na expedíciách v Afrike (zúčastnil sa napr. prvovýstupu na horu Mount Kenya v roku 1899).

Ako sme už spomenuli, povesť H. J. Mackindera ako známeho vedca a autora originálnych a inšpirujúcich geopolitických koncepcií a ideí je dodnes vo svete vysoko oceňovaná. Možno konštatovať, že už za svojho života sa stal nespochybniteľným klasikom, ktorého diela boli prekladané do mnohých jazykov a komentované geografmi a politológmi. Jeho hlavné geopoliticky orientované diela predstavujeme v časti, venovanej predstaveniu jeho teórie. Potrebné je však aj spomenúť ďalšie významné práce a ich vedecký prínos, keďže boli východiskovým bodom ku konceptuálnym úvahám geopolitického zamerania, ktoré Mackinderovi priniesli uznanie.

H. J. Mackinder je považovaný za „otca britskej geografie“ (Domke 2009). Zaslúžil sa o jej nové chápanie v zmysle jej vnímania ako syntézy fyzickej a humánnej geografie, tak ako o tom písal v článku *On the Scope and Methods of Geography*, publikovanom v roku 1887. Ako píše M. Caletka (2008), jeho chápanie prírodnej a sociálnej zložky geografie ako neoddeliteľných a vzájomne sa ovplyvňujúcich fenoménov na konkrétnom území stojí aj v základoch Mackinderovho geopolitického myslenia. Geografia podľa neho nemá byť iba vedou opisnou, musí mať predovšetkým objasňujúce hodnoty a interpretovať javy prebiehajúce vo svete s maximálnym využitím poznatkov historických vied. Na základe poznatkov geografie a histórie je podľa jeho názoru možné porozumieť genéze a konzekvenciám politických procesov, ktoré majú vždy časovo-priestorový charakter

Prvým rozsiahlejším dielom H. J. Mackindera bola kniha *Britain and the British Seas*, vydaná v roku 1902. Zaoberá sa v nej postavením Spojeného kráľovstva

v geopolitickej štruktúre sveta. Ide o geografickú štúdiu, ktorá obsahuje súhrn problémov z oblasti fyzickej a humánnej geografie. Zdôraznil úlohu prírodných činiteľov ako determinantov aktivity človeka v priestore. V knihe podčiarkol význam mora ako činiteľa nielen rozdeľujúceho, ale tiež integrujúceho a spájajúceho pevniny. Publikácia je hodnotená ako v tejto dobe novátorské dielo, hlavne z hľadiska poukázania na úlohu väzieb a závislostí v časovom a priestorovom rozmere. Toto dielo nepochybne prispelo ku globálnemu pohľadu H. J. Mackindera na geopolitickú analýzu. Jeho rodná krajina – Spojené kráľovstvo – bolo predsa svetovým impériom.

H. J. Mackinder v roku 1921 vy publikoval príspevok *Geography as a Pivotal Subject in Education*. Píše v ňom, že je potrebné obyvateľom Veľkej Británie vstúpiť do geografického zmyslu britského imperiálneho obchodu a britských strategických záujmov (Dodds – Sidaway 2004). Významnou súčasťou diela H. J. Mackindera bola publikácia *The Nations of the Modern World*, vydaná v roku 1924. Obsahuje víziu, ktorá sa čiastočne naplnila až po skončení druhej svetovej vojny. H. J. Mackinder predpokladal, že sa v budúcnosti utvorí „civilizácia severného Atlantiku“, ktorá spojí Európu a Severnú Ameriku, siahajúca od Skalnatých hôr po Volgu. Táto koncepcia je spojená s pojmom *Midland Ocean Basin* alebo *North Atlantic Basin* na ktorého brehoch sa vytvorí veľké spoločenstvo národov. Južný Atlantik, Indický oceán a Tichý oceán podľa neho tvorili celok pod názvom *Great Ocean*, ktorému priliehali pevniny, z ktorých do neho ústili rieky (Monzúnové pobrežie Ázie, Austrália, Južná Amerika a Afrika na juh od Sahary, Klin 2008). Tieto idey uplatnil aj vo svojej geopolitickej teórii.

Celkovo možno vedecký a publikačný prínos H. J. Mackindera hodnotiť ako mnohorozmerný, pretože sa týkal historickej, prírodnej, politickej, ekonomickej i geografickej problematiky. Z hľadiska rozvoja geopolitického myslenia je najdôležitejšou súčasťou jeho diela teória *Heartlandu*, ktorú rozvíjal v prvej polovici minulého storočia. Podľa M. Caletku (2008) predstavuje geopolitická koncepcia Mackindera „organický celok so silnou vnútornou integritou, ktorý je schopný veľmi flexibilne reagovať na vývoj medzinárodnej politiky“. Preto bol Mackinder schopný geopolitický koncept *Heartlandu* prispôbiť meniacej sa medzinárodnej situácii v priebehu prvej polovice 20. storočia. Zároveň po preštudovaní postulátov sformulovaných H. J. Mackinderom v kontexte ich vplyvu na praktickú politiku možno konštatovať, že ich tvorca prestával byť iba výskumníkom, ktorý využíval geopolitiku ako metódu, ale geopolitické idey interpretoval ako politickú doktrínu (Cianciara 2013).

VÝVOJ GEOPOLITICKEJ TEÓRIE H. J. MACKINDERA

H. J. Mackinder vychádzal pri vypracovaní svojej koncepcie zo vzťahu medzi geografiou a históriou, ktorý preferoval vo svojich prácach, zameraných na teóriu geografie. Využil pri tom vlastný, osobitný prístup, ktorý pozostával z identifikácii tých fyzickogeografických znakov, s ktorými boli spojené dôležité etapy dejín. Pre tento cieľ zodpovedala dichotómia morskej a pozemnej moci, ktoré rivalizujú o globálnu kontrolu. Počas histórie dochádza k striedaniu dominancie jednej z nich.

H. J. Mackinder vytvoril svoju geopolitickú koncepciu pod silným vplyvom diela amerického admirála A. T. Mahana, ktorý vyzdvihoval silu morskej moci. Na

rozdiel od neho sa však nesústredoval na analýzu významu morských veľmoci, ale koncentroval svoju pozornosť na výskum pozemných mocností, ktoré dominovali v priestore najrozsiahlejšej pevniny na našej planéte. Mackinder sa vo svojej teórii pokúsil vymedziť oblasť, ktorej kontrola určitou mocnosťou je nevyhnutnou podmienkou pre jej uznanie ako globálnej veľmoci a zároveň charakterizovať vlastnosti tejto oblasti.

Koncepcia *Heartlandu* bola jej autorom niekoľkokrát predefinovaná a aktualizovaná v súlade so svetovým vývojom. To sa odrazilo aj pri modifikáciách teritoriálneho vymedzenia *Heartlandu*, hoci podľa niektorých analytikov tieto zmeny neboli prvoradé z hľadiska podstaty Mackinderovej teórie. Kľúčový bol jeho predpoklad, že štát kontrolujúci *Heartland* má šancu poraziť svojich protivníkov a realizovať vojenskú a politickú expanziu do periférnych a prímorských oblastí Eurázie.

L. Moczulski (1999) interpretoval historicko-civilizačný aspekt Mackinderovej koncepcie pomerne výstižne. Vnútrozemie Ázie vytvorilo vlastnú, odlišnú civilizáciu, ktorá je v porovnaní s okolitými civilizáciami chudobná a hlavne nekompletná. Úloha tohto priestoru je však v histórii ohromná a špecifická. Plní dvojakú funkciu, pretože spája i rozdeľuje štyri hlavné civilizácie, aké ľudstvo vytvorilo. Podmienky pre život človeka sú tu nepriaznivé. Step, tajga a neplodné vysočiny nie sú priaznivé pre hustejšie ľudské osídlenie. V súvislosti s tým vo vnútrozemí Eurázie vznikali periodicky demografické prebytky, keď dochádzalo k situácii, že tu žilo viac ľudí, než umožňovali obmedzené priestorovo-prírodné možnosti existencie tohoto priestoru. Jednotlivé ľudské spoločenstvá preto migrovali navonok, hľadajúc nové územie na osídlenie.

H. J. Mackinder formuloval svoju teóriu vo svojich troch nosných geopolitických dielach. Išlo o spomínanú publikovanú prednášku s názvom *The Geographical Pivot of History* z roku 1904, knihu *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, vydanú v roku 1919 a článok *The Round World and the Winning of the Peace*, publikovaný v roku 1943 vo vplyvnom časopise *Foreign Affairs*, ktorý napísal na žiadosť jeho redakcie. Dve posledné práce vyšli teda po skončení alebo v priebehu dvoch svetových vojnových konfliktov 20. storočia. Napriek takmer štyridsiatim rokom jej vývoja a meniacemu sa mocensko-politickému usporiadaniu sveta má Mackinderova teória spoločnú podstatu. Autor sa pri spracovaní každej verzie svojej geopolitickej koncepcie usiloval aplikovať jej teoretický základ na aktuálnu medzinárodnopolitickú realitu.

Možno teda konštatovať, že táto teória bola autorom postupne zdokonaľovaná, verifikovaná a detailizovaná. Zároveň môžeme ešte raz zdôrazniť, že ak hodnotíme všetky modifikácie koncepcie *Heartlandu*, prezentované H. J. Mackinderom, možno konštatovať, že jej inovácie nezmenili jej podstatu. Preto sa dá súhlasiť s P. Eberhardtom (2011), podľa ktorého bol jej autor presvedčený o správnosti svojich predpokladov a názorov týkajúcich sa úlohy *Heartlandu* v politických dejinách sveta.

Prednáška a článok *The Geographical Pivot of History* z roku 1904 boli prvým príspevkom rozvíjajúcej sa globálnej geopolitickej teórie H. J. Mackindera, ktorá neskôr dostala svoj názov podľa pívotného územia, pomenovaného v ďalších dielach *Heartland*. V spomínanej prednáške a článku ich autor tvrdil, že skutočný pomer poli-

tických síl v danom čase je výsledkom geografických podmienok, ako aj ekonomickej a strategickej situácie a tiež početnosti, zdatnosti, potenciálu a organizácie súperiacich národov. Geografické veličiny sú v kalkuláciách lepšie merateľné a stálejšie než demografické. Preto môže byť takýto prístup podľa Mackindera použitý rovnako pre uplynulú históriu, ako pre zhodnotenie aktuálnej politickej situácie (Moczulski 1999).

Ako sme už spomenuli, vychádzal aj H. J. Mackinder od začiatku vo svojej koncepcii z mocenskej rovnováhy morskej a pozemnej moci. Do roku 1492 prevažovala pozemná moc (reprezentovaná kočovníkmi z Ázie), od obdobia veľkých námorných objavov dominovala morská moc. Táto epocha (nazvaná Mackinderom *Columbian Age*) bola charakteristická dominanciou námornej expanzie európskych národov do dovtedy nepoznaných častí sveta. Do popredia sa dostali mocnosti, ktoré mali prístup k otvoreným moriam na čele s Veľkou Britániou. Ako píše M. Caletka (2008), Mackinder v tejto súvislosti zdôrazňoval fakt, že vtedy sa po prvý raz ukázal ako významný pre politický vývoj guľatý tvar Zeme a európske námorné výpravy „rozhodujúcim spôsobom napomohli k vzostupu Európy do pozície nového globálneho centra“.

H. J. Mackinder sa vo svojich úvahách vrátil aj do vzdialenejšej minulosti, keď analyzoval súperenie „mora“ a „pevniny“ od obdobia staroveku. Za prvú historickú situáciu rivalizácie morskej a pozemnej moci považoval konflikty v Stredomorí (medzi Krétou a gréckymi kmeňmi a neskôr medzi Kartágom a Rímom). Nasledovali ďalšie fázy tohto súperenia, pričom každá z nich sa dostávala na vyššiu úroveň, resp. prerastala do širšieho geografického rámca.

V historickom kontexte súperenia morskej a pozemnej moci najviac zdôrazňuje význam nájazdov nomádov z eurázijského vnútrozemia a ich vplyv na vývoj európskej civilizácie. Suchozemská mobilita kočovných kmeňov predstavovala v predkolumbovskom období (*pre-Columbian Age*) dominantnú politickú silu v rozmeroch Eurázie, pričom sa jej mocenská základňa nachádzala v eurázijských stepiach. Dejiny Európy boli teda podľa Mackindera podriadené dejinám Ázie a charakter európskej civilizácie bol ovplyvnený v značnej miere bojom s inváziou z vnútrozemia. Nomádski nájazdníci sa dostávali do Európy cez dvoma smermi: stepou medzi Uralom a Kaspickým morom a anatolsko-balkánskym smerom. Tento vývoj bol prerušený zámorskými objavmi, ktoré otvorili novú, kolumbovskú epochu.

Toto nové obdobie bolo späté nielen s rozvojom zámorskej plavby európskych národov, ale aj s vytváraním ich koloniálnych impérií. Morský svet, ktorý ovládli Európania nebol obmedzený prirodzenými bariérami, iba priestorom, ktorý bolo treba prekonať. Mackinder zároveň pripomínal, že v rovnakom čase Rusi postupne po suchej zemi ovládli sever Eurázie a dosiahli pobrežie Tichého oceána. Tieto dva paralelné procesy mali podstatné politické následky. Boli vytvorené dve súperiace moci, ktoré mali na rozdiel od minulosti globálny dosah, pričom jedna z nich bola spojená s pevninou a druhá s morom.

Ako sme už spomínali, podľa H. J. Mackindera sa na prelome 19. a 20. storočia éra prevahy morskej moci končí. Súvisí to podľa neho najmä s rozvojom nových technológií pozemnej dopravy, ktoré umožňujú flexibilnejšie prekonávať vzdialenosti na súši (rozvoj železníc a neskôr aj automobilizmu). Dochádza tak k mocenskému

presunu v prospech pozemných veľmocí, pričom v prospech tohto trendu hovorí aj rozvoj letectva a bohatá surovinová základňa vnútrozemia Eurázie. H. J. Mackinder zvlášť veľkú pozornosť venoval výstavbe transkontinentálnych železníc, ktorým predpovedal na území Eurázie rýchly rozvoj. To bude podľa neho viesť k vytvoreniu rozsiahleho ekonomického systému v tomto priestore, ktorý bude nedostupný z hľadiska námorného obchodu.

Prechod k postkolumbovskej ére (*post-Columbian Age*) znamená zároveň aj prechod k uzavretému politickému systému v globálnom meradle. V tomto období dôjde podľa Mackindera k zmene významu relatívnej geografickej polohy v súvislosti s absenciou priestoru pre ďalšiu expanziu. Vzrastie teda význam krajín, ktoré kontrolujú rozsiahlu časť súše v Eurázii, ktoré budú disponovať rastúcim populačným potenciálom a rozsiahlou surovinovou základňou. K týmto výhodám sa pridá aj ich centrálna poloha. Mocenský potenciál eurázijského vnútrozemia sa tak bude významnejšie zhodnocovať.

H. J. Mackinder však konštatoval, že aj v postkolumbovskom období platí, že pozemná moc nemôže dosiahnuť svetovú dominanciu bez toho, aby využívala more pre distribúciu svojej moci. Zároveňorské veľmoci nemôžu čeliť pozemnej moci bez toho, aby disponovala suchozemskou bázou, ktorú prirodzene poskytuje najrozsiahlejšia súvislá pevnina na našej planéte. Významnú úlohu bude v tomto kontexte zohrávať vzdušná sila, keďže v súčasných podmienkach získalo letectvo Heartlandu schopnosť úderu na periférne predmostia bez obáv o to, aby boli zničené jeho letecké základne morskými mocnosťami.

MACKINDEROV GLOBÁLNY GEOPOLITICKÝ MODEL A JEHO POLITICKÉ SÚVISLOSTI

H. J. Mackinder vytvoril osobitný globálny geopolitický model v rámci ktorého zaviedol viaceré nové termíny, spojené so zemským priestorom. Bol to predovšetkým Svetový ostrov (*World Island*), pod ktorým chápal pevninu, pozostávajúcu z Európy, Ázie a Afriky. Zaberá podstatnú časť povrchu súše na Zemi a obýva ho väčšina svetového obyvateľstva. Svetový oceán (*World Ocean*) predstavoval v koncepcii H. J. Mackindera súbor všetkých morí na Zemi. Tento priestor poskytoval štyristo rokov počas *Columbian Age* pre morskú moc možnosti využitia najvyššieho stupňa mobility. Vo Svetovom oceáne sú rozmiestnené ostrovy, za ktoré Mackinder pokladal Severnú a Južnú Ameriku, Austráliu, Japonsko, Britániu a i. Svetové dejiny sa podľa Mackindera formovali najmä v priestore Svetového ostrova, kým zbytok svetovej súše, akási „oceánska periféria“ bude podľa neho aktívne prispievať k vývoju histórie až v blízkej budúcnosti.

H. J. Mackinder rozdelil svetovú pevninu do troch sústredných pásiem, z ktorých hlavnú pozornosť venoval centrálnej časti Svetového ostrova - vnútrozemi Eurázie, ktoré nemalo prístup k nezaľmázajúcim moriam. Tento región nazval vo svojej prednáške v roku 1904 *Pivot Area*. Toto špecifické pomenovanie malo zdôrazniť, že história veľkých civilizácií sa formovala v tomto priestore. Tu sa rodili veľké expanzie, ktoré smerovali na západ do Európy, na východ do Číny, na juhovýchod na Blízky východ a na juhovýchod do Indie a ovplyvňovali vývoj civilizácií, ktoré sa tu

rozvíjali. Od roku 1919 pre tento región používal pomenovanie *Heartland*, ktoré malo rovnako odrážať jeho určujúci význam tohto regiónu pre globálny historický vývoj.

V postkolumbovskom období podľa názoru Mackindera význam *Heartlandu* vzrastie. Ako píše M. Caletka (2008), Mackinder zdôraznil, že kým pre ázijských kočovníkov v predkolumbovskom období znamenala step komunikačné prostredie ako aj mocenskú základňu, pre Rusko ako najväčšiu pozemnú mocnosť na svete v postkolumbovskom období znamená step prirodzenú cestu pre presuny vojsk a jeho mocenskou základňou je Východoeurópska rovina.

V bežnej anglickojazyčnej interpretácii sa používa v zmysle označenia hlavnej časti krajiny alebo určitého územia (*central part of country or area of land*), resp. ako najvýznamnejšia časť regiónu (štátu), z hľadiska určitej aktivity (*the most important part or area for a particular activity*). Niektoré slovníky tento pojem interpretujú ako centrálny región, hlavne taký, ktorý má politický, ekonomický alebo vojenský význam pre národ (štát), región a kultúru (*a central region, especially one that is politically, economically, or military vital to a nation, region, or culture*). Z hľadiska analyzovanej koncepcie je blízka interpretácia *Heartlandu* v zmysle časti územia, ktorá je nevyhnutná pre udržanie životaschopnosti určitého priestorového celku (*that part of a region considered essential to the viability of the whole*).

Pojem *Heartland* prvý raz v geopolitickom kontexte použil britský geograf J. Fairgrieve (1870 – 1953) v knihe *Geography and World Power*, vydané v roku 1915, ktorý nezávisle na Mackinderovi dospel v súvislosti s významom tohto regiónu k podobným záverom. Podobne ruský historik a slavista V. Lamanskij (1833 – 1914) vo svojom diele *Tri mira Azijsko-Jevropskejskogo materika*, vydanom v roku 1892 rozdelil Euráziu na tri „svety“: vlastnú Európu (stotožnenú s románsko-germánskym svetom), vlastnú Áziu a tzv. svet stredy. Pod týmto pojmom chápal eurázijský priestor, obývaný Rusmi, Slovanmi a obyvateľmi, ktorí boli pod politickou a kultúrnou dominanciou Ruska. Z teritoriálneho hľadiska bol svet stredy vymedzený podobne ako Mackinderov *Heartland* a zaberal celé územie cárskeho Ruska na konci 19. storočia (pozri Potulski 2010b).

H. J. Mackinder rozsah *Heartlandu* počas vývoja svojej geopolitickej koncepcie modifikoval, pričom argumentoval najmä rozvojom transportných technológií, rastom obyvateľstva a rozvojom priemyslu (Kolosov - Mironenko 2001). Teritórium pôvodného *Pivot Area* sa rozprestieralo približne medzi riekou Pečora a Východosibirským morom na severe a medzi Kaspickým morom a Bajkalom na juhu (vymedzené bolo teda úmorím Severného ľadového oceánu a bezodtokovými oblasťami v strednej Ázii). V poslednej práci autora zaberal *Heartland* takmer celé územie bývalého Sovietskeho zväzu (okrem východnej časti), západnú Čínu, Mongolsko, Afganistan, Irán a Beludžistan. Problém priestorových dimenzií *Heartlandu* analyzujeme v osobitnej časti príspevku.

V Mackinderovej koncepcii sú zdôrazňované viaceré špecifické znaky *Heartlandu*. Neprajné prírodné podmienky na tomto rozsiahlom území spôsobujú, že zaľudnenie tohto pásma je veľmi riedke. Každý prudší rast jeho populácie spôsobuje, že demografické prebytky smerujú navonok. Preto je najpodstatnejším znakom *Heartlandu* sklon k expanzii (Moczulski 1999). Z hľadiska morskej moci je

Heartland nedostupný navigácii z oceánu, pretože – ako vyplýva z jeho vymedzenia – veľké rieky, ktoré v ňom tečú, ústia buď do zamŕzajúcich morí alebo do bezodtokových jazier. H. J. Mackinder upozorňoval, že tento región disponuje pravdepodobne všetkými predpokladmi (najmä z hľadiska prírodného potenciálu, t. j. nerastných surovín a možností poľnohospodárskej produkcie, neskôr aj stupňa industrializácie) pre konečnú nadvládu nad svetom.

V geopolitickej koncepcii H. J. Mackindera obklopujú *Heartland* dve pásma - polmesiac. Prvým z nich je vnútorný polmesiac (*Inner or Marginal Crescent*), ktorý zaberá Európu so Stredomorím (ktoré považoval za jeden kultúrny región), Blízky východ, Indiu, Čínu a Kóreu. Toto pásmo obkolesovalo *Heartland* zo západu, juhu a východu a izolovalo ho od druhého sústredného pásma. Tým bol vonkajší polmesiac (*Outer or Insular Crescent*), ku ktorému patrili Britské ostravy, Severná a Južná Amerika, Afrika južne od Sahary, Austrália a Oceánia, Indonézia, Japonsko a i. Ako spomína R. R. Hanks (2011), je zaujímavé, že Mackinder pôvodne nepovažoval USA za zásadného aktéra vo vzťahu medzi vnútorným polmesiacom a *Heartlandom*, pretože predpokladal, že výstavba Panamského prieplavu nasmeruje americké záujmy smerom k Tichému oceánu, teda nie k eurázijskej pevnine.

Všetky tri pásma chápal H. J. Mackinder v zmysle vzájomne prepojeného systému. Za rozhodujúci považoval vzťah medzi *Heartlandom* a vnútorným polmesiacom. Podľa neho má vonkajší polmesiac vytvárať tlak na vnútorný polmesiac, ktorý má zadržiavať možné expanzie z *Heartlandu*. Poukazoval na to, že doteraz žiadna z týchto expanzií neskončila trvalým ovládnutím pobrežných civilizačných oblastí Svetového ostrova. Ako príčinu uvádzal fakt, že potenciál *Heartlandu* doteraz nepostačoval na dosiahnutie tohto cieľa. Podľa H. J. Mackindera, ak sa hociktorej pevninskej veľmoci podarí preniknúť z *Heartlandu*, *trvalo* ovládnuť časť vnútorného polmesiaca a dostať sa k pobrežiu otvoreného mora patriaceho k Svetovému oceánu, takáto veľmoc môže získať absolútnu dominanciu nad svetom, pretože morské mocnosti nebudú schopné odolávať jej sile.

Tento pohľad H. J. Mackindera sa v súvislosti s vývojom vo svete menil. Vo svojich pôvodných úvahách, keď tvrdil, že potenciál *Heartlandu* zatiaľ nie je dostatočný na vznik takejto veľmoci v jeho priestore, predpokladal podrobenie eurázijského vnútrozemia „zvonku“. Alternatívami bolo ovládnutie *Heartlandu* Čínou alebo Nemeckom. Až neskôr, po posilnení priemyselnej základne Ruska uvažoval o jeho expanzii smerom k vnútornému polmesiacu. Úspešná expanzia z *Heartlandu* v smere k vnútornému polmesiacu by mohla teda viesť k narušeniu rovnováhy síl vo svete. Za najrizikovejšiu oblasť, kde mocnosť z *Heartlandu* môže získať prístup k moru považoval Perziu, ktorá leží na pobreží Perzského zálivu. Preto by mal byť tento priestor považovaný podľa Mackindera za oblasť životných záujmov Veľkej Británie. Morské mocnosti by teda brániť pobrežné regióny a tak zamedziť nebezpečenstvu, že mocnosť kontrolujúca *Heartland* získa prístup k otvorenému oceánu.

Reagujúc na vývoj vo svete po skončení prvej svetovej vojny a pod vplyvom mierových rokovaní vo Versailles napísal svoju najznámejšiu knihu *Democratic Ideals and Reality: A Study In the Politics Of Reconstruction*, ktorá vyšla v roku 1919. Formuloval v nej svoju známu tézu: „Kto vládne východnej Európe, ovláda *Heart-*

land. Kto vládne Heartlandu, ovláda Svetový ostrov. Kto vládne Svetovému ostrovu, ovláda svet“.

Who rules the East Europe, commands the Heartland;

who rules the Heartland, commands the World-Island,

who rules the World-Island, controls the World.

Túto tézu možno interpretovať nasledovne: vládu nad svetom získa východo-európske impérium, ak sa spojí s *Heartlandom* a tým ovládne Svetový ostrov. Integrácia silného potenciálu Európy s expanzívnym *Heartlandom* tak tvorí geopolitickú hrozbu pre globálnu stabilitu. Podľa Mackindera táto hypotéza nevyžaduje zdôvodnenia, pretože bol presvedčený, že ide o axiómu, ktorá je potvrdená skúsenosťami z historického vývoja, spojeného s geografickými podmienkami. Ako kriticky píše P. Eberhardt (2011), tento dogmatický a deterministický prístup sa vinie aj ďalšími Mackinderovými úvahami.

Na rozdiel od pôvodnej koncepcie sa teda Mackinder v jej novej interpretácii z roku 1919 zameriaval na úlohu východnej Európy. Tento región vymedzil líniami Hamburg – Terst na západe a Sankt-Peterburg – Kazaň – Caricyn (Volgograd) – Rostov na Donu na východe. Skladá sa z troch častí: Nemecka, západného Ruska a štátov ležiacich medzi nimi (patrílo k nim sedem národov: Poliaci, Česi a Slováci, Maďari, južní Slovania, Rumuni, Bulhari a Gréci). Takto vyčlenená východná Európa sa podľa neho stane rozhodujúcou oblasťou pre vývoj globálnej rovnováhy síl a tiež územím konfrontácie morských a pozemných mocností, keďže predstavuje prirodzenú bránu pre ovládnutie rozsiahlej pevninskej masy Eurázie.

H. J. Mackinder konštatoval, že výsledky prvej svetovej vojny potvrdili jeho tézu, že úloha morských mocností sa bude znižovať a v 20. storočí pevninská moc získa v globálnom meradle strategickú prevahu. Poukazoval na to, že na jednej strane revolúcia v pozemnej doprave umožnila Nemecku (ktoré chápal ako mocnosť inklinujúcu k pevnine) bojovať na dvoch frontoch a na druhej strane Veľká Británia preukázala neschopnosť udržať si a využiť svoju prevahu na mori. Hoci sa jej podarilo vďaka prajným okolnostiam ešte svoje mocenské postavenie udržať, bude strategická prevaha kontinentálnych štátov rásť.

Mackinderom predpokladané mocensko-politické a ekonomické zmeny, ktoré prebehli na prelome 19. a 20. storočia teda spôsobili, že strategická prevaha sa presúva k pevninským mocnostiam, akými boli podľa jeho interpretácie Nemecko a Rusko. Pre Veľkú Britániu je preto najväčšou hrozbou spojenectvo týchto dvoch štátov. Ako píše J. Potulski (2010a), Mackinder tvrdil, že Nemecko so svojou centrálnou polohou v Európe je nespochybniteľnou ekonomickou i militárnou mocnosťou a v prípade spojenectva s Ruskom by sa najväčšej pevninskej veľmoci vytvorili predpoklady prístupu k svetovému oceánu. Následné vybudovanie silnej flotily pod kontrolou pevninskej moci by definitívne zmenilo rovnováhu síl vo svete v jej prospech. Tým by bol

Columbian Age vystriedaná *post-Columbian Age*, resp. začalo by obdobie dominancie Eurázie – *Eurasian Era*.

Po prvej svetovej vojne predstavuje teda hlavnú hrozbu pre Veľkú Britániu Nemecko, ktoré by mohlo vytvoriť pragmatické spojenectvo s Ruskom. Za jediný spôsob zabránenia takémuto vývoju považoval posilnenie postavenia a sily novovzniknutých štátov, ležiacich medzi týmito dvoma veľmocami a ich transformácia na nárazníkové pásmo. Tieto štáty by takúto úlohu plnili najlepšie v podobe federácie so zodpovedajúcim mocensko-vojenským potenciálom. Do tohto pásu pôvodne mali patriť Fínsko, pobaltské štáty, Bielorusko, Ukrajina, samostatné južné Rusko a zakaukazské štáty (Potulski 2010a).

V januári 1920 zaslal Mackinder britskému premiérovi D. Lloydovi Georgovi memorandum, v ktorom navrhoval vytvorenie politického bloku štátov medzi Baltským a Čiernym morom, ktorého súčasťou mali byť už spomínané Poľsko, Ukrajina, Bielorusko a južné Rusko. Teda hranice bolševického Ruska mali byť posunuté na sever a východ do vnútrozemia Eurázie. Víťazstvo bolševikov v občianskej vojne však posunulo priebeh tohto izolačného pásma ďalej na západ. Podiel Mackindera na vytvorení tohto geopolitického útvaru bol však sporný (Caletka 2008). Hoci takýto pás štátov – známy ako *cordon sanitaire* – vznikol, funkciu silného izolanta pre vzájomné rozpory medzi týmito krajinami nesplnil. Vplyv geopolitických analýz H. J. Mackindera na medzinárodnú politiku po skončení prvej svetovej vojny a v medzivojnovom období bol sporný. Ako píše M. Caletka (2008), Mackinderove idey boli počas celého medzivojnového obdobia „ku škode celého ľudstva takmer zabudnuté“.

Vo svojom článku *The Round World and the Winning of the Peace*, publikovanom v roku 1943 v časopise *Foreign Affairs* H. J. Mackinder tvrdil, že výsledky druhej svetovej vojny potvrdzujú jeho tézu o strategickej úlohe *Heartlandu*. V tejto práci rozvíjal problematiku mocenskej rovnováhy medzi jej dvoma nosnými elementami *Midland Ocean Basin* (koncept, prezentovaný práci *The Nations of the Modern World*, vydané v roku 1924) a *Heartlandom*. Mackinder vo svojej poslednej práci oddelil od *Heartlandu* geopolitický útvar nazvaný *Lenaland*, tvorený hornatou časťou Sibíre a Ďalekého východu, ktorý je podľa jeho názoru viac spätý s Pacifikom ako s vnútrozemím Eurázie. Tento región môže byť podľa H. J. Mackindera včlenený do vnútorného polmesiaca a využitý zo strany morskej moci proti prenikaniu *Heartlandu*.

Mackinderova koncepcia *Midland Ocean Basin* resp. severného Atlantiku (*North Atlantic*) spájala do jedného celku tri veľmoci: USA, Spojené kráľovstvo a Francúzsko. USA a Kanada majú poskytnúť tomuto bloku defenzívnu hĺbku a zároveň plniť funkciu zásobárne pracovnej sily, produktov poľnohospodárstva a priemyslu. Tento blok podľa neho disponuje potenciálom, ktorý prevažuje nad potenciálom *Heartlandu*. Význam priestoru *Midland Ocean Basin* podľa Mackindera rastie spolu s rastom hrozby zo strany kontinentálnych mocností. Teda iba spolupráca štátov a národov na pobrežiach severného Atlantiku môže vytvoriť protiváhu pevninskej superveľmoci. H. J. Mackinder zároveň prezentoval predpoklad, že po druhej svetovej vojne budú *Heartland* a *Midland Ocean Basin* spolupracovať pri kontrole porazeného Nemecka. Hoci realita ďalšieho vývoja nenaplnila Mackinderove predstavy o priateľskej spolupráci medzi oboma zoskupeniami, má tento fakt podľa M. Caletku (2008)

iba druhoradý geopolitický význam a neznižuje hodnotu Mackinderovej geopolitickej analýzy.

Mackinderovu teóriu *Heartlandu* je nevyhnutné kriticky posudzovať v kontexte britského pôvodu jej autora a tiež aj vývoja postavenia Veľkej Británie vo svete v období jeho života. H. J. Mackinder bol nepochybne britský patriot a stúpenec imperiálnej politiky Veľkej Británie. Usiloval sa o porozumenie meniacej sa podstaty moci v podmienkach zmien na dobovej politickej mape sveta, ako aj o hľadanie možností, ktoré by mohli predísť úpadku britského impéria s cieľom predĺžiť jeho dominanciu vo svete.

Z Mackinderovej teórie vyplýval pre zahraničnú politiku Veľkej Británie významný odkaz: v meniacom sa svete, keď končí éra prevahy morskej moci je jej postavenie ohrozené pevninskými mocnosťami – Ruskom, ale aj Nemeckom. Veľká Británia teda musí precíznejšie v súlade s aktuálnou globálnou situáciou sformulovať vlastnú pozíciu v systéme medzinárodných vzťahov. Mala by sa vzdať politiky *splendid isolation*, ktorá dominovala v jej vzťahoch k Európe v 19. storočí. Táto britská politická koncepcia bola založená na úsilí o zachovanie politickej rovnováhy síl na európskom kontinente a na zásade nepreberať žiadne zmluvné záväzky k európskym krajinám. Takéto dohody by mohli ostrovnú veľmoc vtiahnuť do konfliktu na európskej pevnine. Prejavom novej zahraničnopolitickej doktríny predstavovali spojenecké zmluvy Veľkej Británie s Francúzskom a Ruskom, uzavreté na začiatku 20. storočia.

Postavenie Veľkej Británie ako svetovej veľmoci tak ohrozovali dve mocenské konfigurácie na európskom kontinente. Prvou z nich bol geopolitický koncept *Mitteleuropy* na čele s Nemeckom a druhým posilňovanie mocenského postavenia Ruska, prejavujúce sa aj v podobe jeho teritoriálneho rozšírenia. Oba boli pre ostrovnú mocnosť nebezpečné najmä v prípade, ak by ich priestorovou súčasťou bola východná Európa (v spomenutom vymedzení H. J. Mackindera). Realizácia takejto alternatívy by umožnila geopolitické usporiadanie, ktorého mocenský potenciál by bol schopný konkurovať morskej moci na čele s Veľkou Britániou. Najnebezpečnejšie by bolo spojenectvo Nemecka a Ruska ako bezprostredných susedov, teda prepojenie oboch spomínaných konfigurácií, ohrozujúcich postavenie Veľkej Británie. Tomu sa usiloval po prvej svetovej vojne Mackinder zabrániť presadzovaním vytvorenia spomenutého izolačného pásu menších samostatných štátov.

Podľa C. Flinta (2006) Mackinderova teória reagovala aj na zmeny v britskej spoločnosti. Tento autor píše, že Mackinder formuloval svoju teóriu v mnohovrstvom politickom kontexte. V medzinárodných súvislostiach sa teda zaoberal relatívnym oslabením Veľkej Británie, ktorá sa stretla s konkurenciou Nemecka. V britskej spoločnosti došlo k otrasu jej konzervativizmu deštrukciou tradičného roľníckeho a aristokratického štýlu života na prahu industrializácie a rastu organizovanej robotníckej triedy, ktorá sa dožadovala spoločenských zmien. Cieľom Mackindera bolo preto aj uchovanie moci Veľkej Británie v silnom imperiálnom bloku, ktorý by mohol odolávať konkurentom. Tak by sa uchovalo bohatstvo a aristokratická štruktúra britskej spoločnosti.

POZNÁMKY K PRIESTOROVÝM DIMENZIÁM KONCEPCIE H. J. MACKINDERA

V rámci geopolitického myslenia vzniklo mnoho nových pojmov. Niektoré sa dostali do širšieho vedeckého povedomia a stali sa všeobecne známymi. Medzi takéto pojmy patrí aj *Heartland*, ktorý je spojený s Mackinderovou geopolitickou teóriou. Ako sme už spomenuli, Mackinder vymedzenie *Heartlandu* počas vývoja svojej koncepcie priestorovo modifikoval. Podľa neho však presná kartografická interpretácia tohto regiónu nie je dôležitá. To potvrdzuje aj P. Eberhardt (2011), ktorý píše, že zmeny priestorovej delimitácie *Heartlandu* mali v podstate druhoradý význam a netvorili jadro Mackinderovej koncepcie. Opiera sa o jeho charakteristické znaky, ktoré mu poskytlo prírodné prostredie. *Heartland* je najrozsiahlejšou nížinou na povrchu Zeme, v ktorej sa vyvinul systém splavných riek ústiacich do zamŕzajúceho Severného ľadového oceána alebo do bezodtokových jazier vo vnútrozemí Eurázie. Okrem toho sa v jeho vymedzení v rovnobežkovom smere západ – východ rozprestiera pás stepí, ktoré zo severu obklopujú lesy a na juhu púšte a pohoria.

Z týchto poznatkov vychádza vo svojom hodnotení Mackinderovej teórie aj M. Caletka (2008). Upozorňuje na to, že *Heartland* predstavuje priestor, vymedzený na základe fyzickogeografických faktorov. Preto je nesprávne stotožňovať teritórium *Heartlandu* s akýmkoľvek štátom, aj keď sa s takýmto výkladom (v zmysle Ruska, resp. Sovietskeho zväzu) možno stretnúť v niektorých interpretáciách Mackinderovej teórie. Aj najznámejšiu mapu, na ktorej Mackinder znázornil *Heartland* nazval *Natural Seats of Power* (v preklade prírodné, resp. prirodzené centrá moci). Týmto názvom jej autor demonštruje fakt, že v popredí jeho záujmu nie je meniace sa politické rozdelenie sveta, ale faktory, ktoré vplývajú na distribúciu moci v určitom geografickom prostredí.

Ako sme už spomínali, v roku 1904 považoval za *Pivot Area* severnú časť Eurázie, ktorá siaha k Severnému ľadovému oceánu pri ústiach riek Ob, Jenisej a Lena, pričom ich povodia boli súčasťou tohto regiónu. Z juhu bol tento región ohraničený pohoriami a patrili k nemu povodia riek, vtekajúcich do bezodtokových jazier (Kaspického a Aralského jazera). Tieto oblasti Mackinder nazval *Continental and Arctic Drainage*, ktoré považoval za jednu súvislú geopolitickú krajinu.

V práci *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction* z roku 1919 *Heartland* zaberá nielen spomenutú časť Eurázie, ale aj stredovýchodnú Európu. Pri tomto vymedzení Mackinder vychádzal z faktu, že pozemná moc má v dobe vojny potenciál zamedziť prístup morským mocnostiam do Baltského a Čierneho mora. Preto je potrebné za súčasť *Heartlandu* považovať obe vodné plochy a tiež pevninu medzi nimi. Práve ona vytvára prirodzenú bránu do vnútrozemia tohto regiónu ako centra pozemnej moci. V tejto publikácii považoval *Heartland* za jeden zo šiestich regiónov Svetového ostrova (popri regiónoch, ktoré nazval Európsky pobrežný okraj, Arábia, Monzúnový pobrežný okraj, Sahara a Južný *Heartland*, Klin 2008).

Vo svojom článku z roku 1943 H. J. Mackinder posunul hranice *Heartlandu* v Európe na východ (nepatrila teda k nemu stredovýchodná Európa), čo súviselo s už spomenutou koncepciou *Midland Ocean Basin*. V tomto článku revidoval celé svoje

geopolitické členenie sveta. Popri *Heartlande* bol svet rozčlenený na ďalšie tri veľké regióny: pás púští a pustatín (patrili sem Sahara, Arábia, Irán, Tibet, Mongolsko a východná Sibir, ktorú nazval *Lenaland*), bazén severného Atlantiku – *Midland Ocean Basin* (ku ktorému patrili aj priľahlé pevniny, teda podstatná časť Európy a Severná Amerika) a Veľký oceán a priľahlé pevniny (Ázijské monzónové oblasti, Austrália, Južná Amerika a Subsaharská Afrika, Klin 2008). Mackinder zároveň v tejto práci vymedzil po dlhých úvahách „druhý“ *Heartland*, lokalizovaný do subsaharskej Afriky, ktorý mal podľa neho veľké možnosti expanzie (pozri Moczulski 1999). Problém je v tom, že Mackinder nezvernejnol k tomuto členeniu mapu. Kartografickú interpretáciu sa pokúsili spracovať až iní autori, zaoberajúci sa geopolitikou. „Mackinderovu mapu sveta“ z roku 1943 skonštruoval napr. americký geograf S. B. Cohen vo svojom známom diele *Geography and Politics in a World Divided* z roku 1963.

Na základe uvedenej stručnej analýzy môžeme súhlasiť s C. Jeanom (2003), ktorý sa nazdáva, že vymedzenie Heartlandu sa menilo podľa historickej situácie, v ktorej bola prezentovaná Mackinderova teória. K tomuto konštatovaniu považujeme za dôležité doplniť, že Mackinder svoju koncepciu aktualizoval aj v súlade so skúsenosťami, ktoré vzišli z dvoch svetových vojen, ktoré prebehli počas jeho života.

Teória *Heartlandu* dodnes inšpiruje súčasných autorov k jej analýzám. Napr. L. Moczulski (1999) rozdelil úmorie Arktického mora na tri makroregióny: vysočinový (ktorý Mackinder vymedzil ako *Lenaland*), nížinný (severouralský) a mongolský. Bezodtokovú oblasť členil na päť makroregiónov: khunlunský, iránsky, turánsky, západouralský a východoturkeštánsky. Jadro *Heartlandu* tvoria makroregióny mongolský, východoturkeštánsky a turánsky. Všetky tri boli počas historického vývoja ich populácie geopoliticky aktívne. Dávajú *Heartlandu* jeho geopolitický charakter ako oblasti, ktorá periodicky vytvára demografický a následne aj mocenský tlak.

HODNOTENIE MACKINDEROVEJ GEOPOLITICKEJ KONCEPCIE

Keďže H. J. Mackinder vypublikoval viacero prác z oblasti geopolitiky a nie vždy prezentoval svoje názory jednoducho, boli jeho myšlienky rôzne interpretované. Preto je jeho geopolitická teória dodnes predmetom podnetných diskusií. Hoci od začiatku jej prezentovania uplynulo viac ako sto rokov, majú aj dnes idey Mackindera početných prívržencov, ale aj odporcov. Každá významnejšia učebnica a príručka geopolitiky však obsahuje základný výklad a zhodnotenie teórie H. J. Mackindera.

Viacerí autori túto teóriu považujú za nedocenenú. Poukazujú na nedostatočné možnosti jej uplatnenia v praktickej politike. Podľa R. Pipesa (1998) bol W. Churchill žiakom H. J. Mackindera. Obavy britského politika „z víťazstva komunizmu v Rusku boli motivované geopolitickými úvahami... mal strach, že ovládnutie »srdca« Eurázie ruskými komunistami by im umožnilo dominantné postavenie vo svete, hlavne v prípade spojenia síl s Nemeckom a Japonskom“.

Napriek tomu o aplikácii Mackinderovej teórie v reálnej politike svedčia podľa niektorých autorov viaceré mocenské rozhodnutia a prijaté zahraničnopolitické doktríny po skončení druhej svetovej vojny. Samotná nosná dichotómia studenej vojny – súperenie medzi Východom a Západom bola často interpretovaná ako pokračovanie dichotómie medzi pozemnou a morskou mocou. Veľmi často sa spomína

aplikácia Mackinderovho geopolitického konceptu *Midland Ocean Basin* v kontexte so vznikom NATO a tiež pri uplatňovaní politiky zadržiavania komunizmu (*containment*). V predhovore k reprintu Mackinderovej práce *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction* ktorá bola vydaná v USA v roku 1996, napísal americký generál E. Rocky, že spojeneckí stratégovia uznali význam Mackinderovej teórie už počas druhej svetovej vojny. Studená vojna bola podľa neho iba obyčajným medzištádiom rivality o kontrolu Svetového ostrova. V súčasnosti sa podľa E. Rockyho mocnosti NATO musia znova oprieť o klasické Mackinderove tézy (pozri Naročnickaja 2006).

Keďže Mackinderova teória sa podobne ako ďalšie klasické geopolitické koncepcie príliš jednostranne zameriavala na problematiku medzinárodných konfliktov v ich priestorovej dimenzii, bola cieľom kritiky. Na druhej strane geopolitický prístup nepochybne prispel k objasneniu mechanizmu medzinárodných konfliktov a k určeniu zákonitostí ich vzniku a priebehu. Ako upozorňuje M. Caletka (2008) vyplýva to aj zo zamerania jednej z Mackinderových nosných prác – publikácie *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction* z roku 1919. Už jej názov upozorňuje na rozpor medzi ideálmi demokracie, ktorá sa po skončení prvej svetovej vojny usiluje vo forme vytvárania medzinárodných inštitúcií o zabezpečenie mieru a realitou v podobe geografického prostredia. V tomto relatívne stálom prostredí sa vyvíja ľudská spoločnosť a toto prostredie formuje jej správanie, ktorého samozrejmosťou je vznik konfliktných situácií.

Viacerí autori vyzdvihujú zásluhy H. J. Mackindera, keďže jeho prednáška z roku 1904 bola prvým prezentovaným názorom, že svet je globálne fungujúci politický celok. Podľa B. Buzana a R. Littleho (2000) práce Mackindera patria medzi tie teoretické konštrukcie, ktoré sú „zásadne odlišné od všetkého, čo poznáme z vedy o medzinárodných vzťahoch“. Ich tvorca presadzoval globálny štýl myslenia, zložený na presvedčení o nevyhnutnosti formulovať geografické a historické zovšeobecnenia. Ako píše W. Kazanecki (2012), francúzsky geopolitik G. Dussouy konštatoval, že „Mackinder sa javí ako skutočný predchodca globálneho prístupu v medzinárodných vzťahoch v perspektíve celej planéty“. Takýto prístup k pochopeniu fungovania sveta možno na začiatku 20. storočia považovať za novátorský. Dôležité je aj to, že podnietil koncipovanie ďalších geopolitických úvah.

Na druhej strane sa vyskytujú názory, že celá koncepcia H. J. Mackindera je intelektuálnou špekuláciou a ako taká má iba nízku hodnotu. Niekedy je hodnotená ako príliš zjednodušená, pretože prenáša vplyv geografického prostredia na taký zložitý jav, akým je medzinárodný systém. Podľa niektorých kritikov je Mackinderova teória presiaknutá extrémnym geografickým determinizmom a voluntarizmom. Okrem toho sa za slabinu teórie považované aj podceňovanie podielu mimoeurázijských oblastí na globálnom vývoji.

Americký geograf M. I. Glassner (1996) sa pokúša o objektívne zhodnotenie koncepcie H. J. Mackindera, pričom poukazuje na jej tri nedostatky: predovšetkým podcenil rastúcu moc USA, nebol úspešný pri vysvetľovaní protikladu medzi rozhodujúcou silou veľmoci, ktorá kontroluje *Heartland* a relatívnou slabosťou Ruska, resp. Sovietskeho zväzu a nakoniec podľa neho nebral do úvahy rastúci význam letec-

tva a technického pokroku v rôznych oblastiach fungovania spoločnosti. H. J. Mackinder zároveň zjednodušil históriu a príliš sa prikláňal k determinizmu.

Aj britský geograf M. Blacksell (2008) považuje s odstupom času Mackinderovu teóriu „za krajne zjednodušený model, interpretujúci tak zložitý jav, akým je nový svetový poriadok, vytvárajúci sa na prahu priemyselnej revolúcie“. Napriek tomu je však podľa neho potrebné zdôrazniť, že bola koncipovaná v období, keď väčšina rozvinutých a priemyselných krajín bola stále silno zaangažovaná na imperiálnej expanzii, preto takéto názory priliehavo odrážali vtedajšiu medzinárodnú situáciu.

Podľa amerického geografa C. Flinta (2006) Mackinder vytvoril intelektuálnu bázu pre stratégov studenej vojny a podporovateľov NATO. Využil západocentrickú »teóriu« histórie pre potvrdenie údajne objektívnej, neutrálnej a kompetentnej intelektuálnej bázy pre čosi, čo v skutočnosti tvorilo veľmi tendenčný, čiže »usituovaný« pohľad, s cieľom podpory alebo ospravedlnenia politiky jednej konkrétnej krajiny. Popri tom rozšíril pôsobivé frázy alebo výroky, aby vplýval na politiku.

Počas studenej vojny boli v krajinách na východ od „železnej opony“ bez akejkoľvek diskusie prezentované odsudzujúce hodnotenia geopolitiky. To sa týkalo aj Mackinderovej teórie. Podľa poľského geografa J. Barbaga (1987) sa názory Mackindera opierali „o sociálny darwinizmus a o prehnané, deterministické hodnotenie úlohy geografickej polohy veľkých regiónov a strategicko-politických predností kompaktného kontinentálneho územia“. Nemecký autor G. Heyden (1960) označil práce H. J. Mackindera za „pseudovedeckú teóriu“, ktorá dala britskému imperializmu „zodpovedajúci ideologický výraz“ a ktorá vyzýva „k dobytíu ruského teritória“.

O objektívne zhodnotenie Mackinderovej teórie v postkomunistických krajinách sa usilujú politológovia, historici a geografi až v posledných rokoch. Poľský analytik medzinárodných vzťahov T. Kisielewski (2007) konštatuje, že v širšom kontexte je priestorová analýza H. J. Mackindera statická a ahistorická. Pochybnosti podľa tohto autora vzbudzovali politické implikácie tejto teórie. Podľa neho nemá odôvodnenie úvaha, že Mackinderom vymedzený globálny geografický *Heartland* (v zmysle *Pivot Area* z roku 1904) je totožný s geopolitickým Heartlandom samotného Ruska. Tento kritik spochybňuje argumenty, podľa ktorých neosídlené oblasti tundry, tajgy, púští a hôr boli strategicky dôležitejšie ako pomerne husto zaľudnené jadro ruského štátu, kde ležia jeho hospodárske a kultúrne centrá. Okrem toho, keby boli globálny a ruský Heartland územne stotožnené, bola by európska časť Ruska zdegradovaná na rovnakú úroveň ako nezaľudnené oblasti na východ od rieky Leny.

Poľský politológ J. Mondry (2010) sa nazdáva, že klasická geopolitická teória H. J. Mackindera má, s malými úpravami, aj dnes svoje uplatnenie v správnom pochopení meniacej sa rovnováhy síl a systémov bezpečnosti. Podľa neho sa ukazuje, že geopolitické ťažisko *Heartlandu* sa dnes výrazne presúva zo stredovýchodnej Európy v smere na východ a juh, teda do bazénu Kaspického mora a do strednej Ázie. O mocenský vplyv v týchto regiónoch súťažia v súčasnosti viaceré mocnosti.

Mackinderova koncepcia predstavovala predovšetkým inšpiráciu pre viacerých predstaviteľov anglosaskej geopolitickej školy. Na myšlienky Mackindera priamo nadviazali hlavne N. J. Spykman, J. Burnham, R. Strausz-Hupé, D. W. Meinig alebo S. B. Cohen. O základné tézy Mackinderovej geopolitiky sa opiera aj prie-

kopník „vesmírnej“ geopolitiky E. Dolman vo svojej astropolitickej koncepcii (kde používa spojenie „geografická os vonkajšieho vesmíru“). Ako stručne analyzujeme v ďalšej časti nášho príspevku, Mackinderove myšlienky prenikli aj do nemeckej, ruskej a francúzskej geopolitickej školy. Nájdeme ich aj prácach latinskoamerických autorov. Ako píše K. Dodds a J. D. Sidaway (2004), dostali sa aj do japonskej geopolitiky 30. rokov minulého storočia.

Odvolávanie sa na Mackinderovu teóriu je príznačné aj pre mnohých súčasných mysliteľov – analytikov medzinárodných vzťahov, najmä pre prívržencov klasisckého realizmu, ktorému je geopolitický prístup blízky a to aj napriek tomu, že koncepcia H. J. Mackindera vznikla v diametrálne odlišných globálnych mocensko-politických reáliách. Americký politológ a odborník na medzinárodné vzťahy Z. Brzezinski je označovaný za priameho následníka H. J. Mackindera. Vychádzal z premisy, že Eurázia je najväčšou pevninou na Zemi a má teda v globálnom meradle kľúčový geopolitický význam. Vo svojej publikácii *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives* z roku 1997 prirovnal Euráziu k obrovskej šachovnici, na ktorej prebieha boj o svetovú dominanciu. Mocenský vstup do Eurázie je vlastne pre USA víťaznou trofejou studenej vojny, v ktorej rivalizovali morská moc, ležiaca vo vonkajšom polmesiacy a pevninská moc, ktorej jadro ležalo v *Heartlande*. (pozri Brzezinski 1999). Vo svojej práci z obdobia studenej vojny *Game Plan: A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S. – Soviets Contest* Z. Brzezinski parafrázoval známu Mackinderovu tézu v podobe „kto kontroluje Euráziu, ten panuje nad Zemou“ (Brzezinski 1990).

Podobne aj významný americký publicista R. B. Kaplan (cit. Cianciara 2013) aktualizuje tézy H. J. Mackindera a tiež aj jeho nasledovníka N. J. Spykmana. Vo svojej štúdii *The Geography of Chinese Power* z roku 2010 upozorňuje, že Čína usiluje o ovládnutie *Heartlandu* (hlavne Mongolska a strednej Ázie), ako aj vnútorného polmesiaca (v Spykmanovej koncepcii nazvaného *Rimland*), pričom sa usiluje o ovládnutie Indočíny a tiež Malajského a Kórejského polostrova. V podstate teda nadväzuje na myšlienky H. J. Mackindera o alternatíve kontroly *Heartlandu* „zvonku“. Tieto idey možno považovať za reakciu na vývoj po rozpade Sovietskeho zväzu, keď došlo k zmene mocenského usporiadania vo vnútrozemí Eurázie. Táto skutočnosť spolu s rastom významu strednej Ázie spôsobili, že sa viacerí analytici medzinárodných vzťahov vrátili k Mackinderovej teórii (Fettweis 2000 cit. Cianciara 2013).

Pri hodnotení Mackinderovej koncepcie B. Buzan a R. Little (2000) konštatujú, že jej jadro tvorí tvrdenie, podľa ktorého politické vzťahy, vyvíjajúce sa v priebehu histórie záviseli v značnom stupni od geografie a to podľa toho ako vplýva na schopnosť premiestňovania sa ľudí. Za najvýznamnejší determinant moci teda považoval mobilitu. Geografické faktory ju môžu uľahčovať alebo brzdiť, pritom stanovujú schopnosť politických jednotiek prijímať interakcie. Postupom času, spolu s rozvojom technológie sa vplyv geografických činiteľov na mobilitu menil. To umožnilo Mackinderovi pri využití spojenia medzi mocou a mobilitou skoncipovať netypický obraz svetovej histórie.

VPLYV MACKINDEROVEJ TEÓRIE NA OSTATNÉ GEOPOLITICKÉ ŠKOLY

Geopolitická koncepcia H. J. Mackindera mala značný vplyv na nemeckú geopolitickú školu. Jej pôvodným teoretickým východiskom boli tézy F. Ratzela a R. Kjelléna, zamerané na problematiku štátu a na geopolitické zhodnotenie jeho vlastností. Po prvej svetovej vojne sa začali výrazne uplatňovať myšlienky, prevzaté z Mackinderovej teórie. Podľa M. Caletku (2008) znamenali pre nemeckú geopolitiku „základný kánon“. Využívali ich viacerí jej predstavitelia, najmä K. E. Haushofer (1869 – 1946), ktorý sa však zaoberal aj globálnym medzinárodným usporiadaním. Samotný Mackinder sa negatívne vyjadril k deformácii svojej teórie pre účely nemeckého geopolitického myslenia, ktorej myšlienky boli využívané pre zdôvodnenie zahraničnej politiky Nemecka (pozri Kearns 2009).

K. E. Haushofer tvrdil, že pevninská moc má prevahu nad morskou mocou. Nemecko by podľa neho malo uzavrieť spojenectvo so Sovietskym zväzom, ktoré malo byť protiváhou morským mocnostiam, hlavne Veľkej Británii. „Sovietsky“ *Heartland* mal viesť politiku v súčinnosti so záujmami Nemecka, ktoré sa usilovalo získať svetovládu (*Weltmacht*). Pre dosiahnutie tohto cieľa bolo podľa neho ideálne vytvorenie osi Berlín – Moskva – Tokio. Preto Haushofer považoval vojnu so Sovietskym zväzom za osudný geopolitický omyl.

Mackinderova vízia sveta sa stala osou geopolitických úvah mnohých ruských mysliteľov. Jednou z ruských odpovedí na Mackinderovu teóriu boli práce generála A. Je. Vandama (1867 – 1933), ktorý upozorňoval na nebezpečenstvo zo strany Veľkej Británie a USA ako dominantných morských mocností. Podporoval smerovanie ruskej expanzie južným smerom, teda s cieľom dosiahnuť prístup k nezamŕzajúcim moriam. Ako pripomína J. Potulski (2010b), Vandam zdôrazňoval, že ruská politická a vojenská stratégia sa má zakladať na paradigme pozemnej mocnosti, ktorá je postavená proti morským veľmociam. Geopolitická teória H. J. Mackindera našla svoju odozvu aj v ruskom eurázijstve, ktoré sa rozvíjalo v medzivojnovom období. Mackinder ako prvý totiž sformuloval tézu, že cárske Rusko nahradilo mocenskú úlohu mongolskej ríše v Eurázii. O tento postulát sa opierali zástancovia eurázijstva, ktoré vzniklo v prostredí ruskej emigrácie v Európe.

Aj v súčasnosti je koncepcia Mackindera v Rusku veľmi populárna. O koncepciu *Heartlandu* sa opierajú obnovené geopolitické koncepcie eurázijstva, rozvíjané v dnešnom Rusku. Známy ruský politológ a ideológ A. G. Dugin sa vo svojich prácach považuje Mackinderove tézy za axiómu, nepodliehajúcu kritike. Vo svojej práci *Osnovy geopolitiki. Geopolitičeskoje buduščee Rossii*, vydané v roku 2000 píše, že *Heartland* je miestom rivalizácie svetových mocností, z ktorých každá sa usiluje o rozšíriť svoju vládu na tento obrovský priestor. Rusko tu hrá rozhodujúcu úlohu a nesmie dopustiť vytvorenie takej situácie, aby akákoľvek iná mocnosť (hlavne nie taká, ktorá má morský charakter) ovládla tento región. Na koncepciu Mackindera sa odvoláva vo svojom diele *Geografia pobedy. Osnovy ruskoj geopolitiki* (1998) aj G. A. Zjuganov, líder Komunistickej strany Ruskej federácie. Tvrdí, že agresia zo strany Západu má za cieľ zbaviť Ruska kontroly nad *Heartlandom*. Na myšlienky Mackindera nadväzuje taktiež E. A. Pozdňakov, ktorý vo svojom článku *Geopolitičeskij*

kolaps i Rossia (1992) píše, že ruský štát zjednocoval teritórium *Heartlandu* nie s cieľom ovládnuť svet, ale hlavne s úmyslom upevnenia medzinárodnej rovnováhy síl.

Francúzska geopolitika po druhej svetovej vojne taktiež reagovala na Mackinderovu teóriu. Ako píše W. Kazanecki (2013), v roku 1955 vyšla práca P. Célériera, v ktorej na základe ideí H. J. Mackindera prezentoval pozíciu Francúzska ako morskú veľmoc, ktorá je v strete s pozemnou mocou. Významným nasledovníkom ideí H. J. Mackindera je P. Béhar. Tento historik a špecialista na problematiku strednej Európy sformuloval rekonštrukciu dejín Eurázie a predstavil svoj názor na budúcnosť európskeho kontinentu, pričom sa opierať o tézy Mackindera. Podobne ako on pokladá P. Béhar Európu za západný polostrov Ázie a poukazuje na význam Sibíre – hlavnej časti Mackinderovho *Heartlandu*. Paralelné myšlienky s Mackinderom nachádzame aj v prácach G. Dussouya, ktorý porovnáva región Perzského zálivu s *Heartlandom* a nazval ho *oil-heartland*. Podľa neho kontrola nad týmto teritóriom je nevyhnutnou podmienkou vlády nad svetom (pozri Kazanecki 2012).

Myšlienky H. J. Mackindera našli odraz aj v latinskoamerických geopolitických koncepciách. V tomto regióne zaznamenalo geopolitické myslenie po druhej svetovej vojne veľký rozvoj. Latinskoamerickou geopolitikou sa zaoberal podrobnejšie M. F. Gawricki (2007). Mackinderove idey boli inšpiratívne pre brazílskeho geopolitika M. Travassosa, ktorý operoval s pojmom *Heartland* v mierke Južnej Ameriky (ktorý sa podľa neho rozprestiera na území Bolívie). Na tieto myšlienky nadviazal aj brazílsky generál C. de Meira Mattos, podľa ktorého bola utvárajúcim sa juhoamerickým *Heartlandom* Amazónia. Jeho krajan, vplyvný geopolitik G. do Couto e Silva identifikoval juhoamerický *Heartland* ako teritórium Bolívie, Paraguaya a troch priľahajúcich vnútrozemských členských štátov brazílskej federácie. Bolívijský právnik A. Valencia Vega identifikoval svoju krajinu ako *Heartland* Južnej Ameriky z hľadiska na svoju geografickú heterogenitu (pozri Gawrycki 2007).

ZÁVER

Možno konštatovať, že v posledných troch desaťročiach rastie záujem o hodnotenie záverov klasického geopolitického myslenia, čomu zodpovedajú početné analýzy. Ako píše T. Klin (2013b), zameriavajú sa na dve témy: adaptáciu starých koncepcií do súčasnej reality, resp. polemiku s ich interpretáciami a uvedenie omylov na pravú mieru. Ako sme už spomenuli, časté sú aj pokusy o prispôbenie Mackinderovej koncepcie *Heartlandu* na nové podmienky. Mnoho námetov v tejto súvislosti prináša aktuálny vývoj medzinárodnej politiky (napr. rivalizácia o kontrolu strednej Ázie).

Viacerí autori poukazujú na to, že vývoj na medzinárodnej scéne v priebehu viac ako štyroch desaťročí nasvedčoval, že Mackinderova koncepcia sa potvrdzuje. Argumentujú o. i. aj tým, že moc Sovietskeho zväzu (kontinentálnej mocnosti, kontrolujúcej *Heartland*) do konca 80. rokov minulého storočia rástla. Zároveň pôvodná najsilnejšia morská mocnosť – Veľká Británia – sa stala druhoradou veľmocou. Keďže Japonsko ako morská mocnosť bolo v druhej svetovej vojne porazené, jediným konkurentom Sovietskeho zväzu sa stali USA. Táto mocnosť prirodzene prevzala úlohu obrancu štátov, inklinujúcich k moru pred expanziou pevninskej moci a pred nebezpečenstvom dosiahnutia jej vlády nad svetom. Medzinárodný systém bol teda

dvojpolový v podobe „pevnina“ (s centrom v mocnosti, kontrolujúcej *Heartland*) – „more“. Takto utvorená konfrontácia trvala do porážky pozemnej mocnosti na prelome 80. a 90. rokov minulého storočia.

Ako konštatuje P. Eberhardt (2011), ďalší vývoj už neprebíhal podľa teoretických predstáv Mackindera. Bipolárny svet sa transformoval do polycentrického usporiadania. Na eurázijskom kontinente sa vytvorili štyri centrá sily (Čína, India, Rusko a Európska únia). Čína medzi nimi zohráva najväčšiu úlohu a na základe svojho potenciálu má ambíciu stať sa globálnou veľmocou. Napriek tomu nehrozí ovládnutie eurázijského kontinentu jednou zo štyroch uvedených mocností. Oslabenie moci Ruska znamená, že jeho kontrola nad *Heartlandom* má iba symbolický význam. Mocenské postavenie tohto regiónu podlieha teda marginalizácii. Mackinderova koncepcia teda tak stráca svoje praktické využitie a tiež vyjasňujúce hodnoty.

Koncom 20. storočia došlo k rozpadu Sovietskeho zväzu a tým sa koncentrácia moci v *Heartlande* oslabil. Ako píše Z. Brzezinski (1999), „koncom roku 1991 vznikla rozpadom územne najväčšieho štátu na svete v strede Eurázie »čierna diera«. Ako keby niekto z mapy sveta vytrhol geopolitický *Heartland*“. Rozpad Sovietskeho zväzu nazval súčasný ruský prezident V. V. Putin geopolitickou katastrofou. Postavenie *Heartlandu* je dnes teda odlišné od koncepcie H. J. Mackindera a to v podobe „regiónu zahŕňajúceho rad menších štátov bez imperiálnych tendencií, ktoré musia hľadať cestu, ako sa stať spojovacím mostom medzi okrajovými ekonomickými centrami eurázijského kontinentu“ (Baar 2001).

Pokusy o zjednotenie *Heartlandu* cestou ekonomickej integrácie nebola úspešná. Rad projektov, ktorý začal bezprostredne po rozpade Sovietskeho zväzu vytvorením Spoločenstva nezávislých štátov, nepriniesol pre Rusko ako iniciátora očakávaný geopolitický efekt. O to viac ruské vedenie očakáva od vzniku Eurázijskej únie. Neúspech plánovaného zapojenia Ukrajiny do tohto projektu viedol k nepredvídanej reakcii Ruska, ktorá poukázala na prekročenie únosnej geopolitickej tolerancie zo strany jeho vedenia.

Podľa L. Moczulského (1999) v súvislosti s rozširujúcou sa európskou integráciou vznikla geopolitická situácia, ktorá bráni expanzii *Heartlandu* na západ. Zároveň posilnenie Číny bráni vo východnom rozšírení jeho mocenskej kontroly. Zablockovanie mocnosti, kontrolujúcej *Heartland* na západe a východe umožňuje teda podľa tohto autora jeho expanziu iba južným smerom. V súvislosti s klimatickými zmenami a rozmŕzaním Severného ľadového oceána sa však podľa nášho názoru otvára nový smer mocenskej a ekonomickej expanzie Rusku, ktorým je Arktída.

Ako píše W. Kazanecki (2013), vo Veľkej Británii bola v roku 1949 vydaná práca *New Compass of the World. A Symposium on Political Geography*, zborník príspevkov z politickogeografickej konferencie. Články mali geopolitický charakter a boli združené v piatich častiach (jedna z nich bola venovaná *Heartlandu*). Osobitná kapitola bola venovaná príspevkom, zameraným na problematiku polárnych krajín. Píše sa v nej, že zoskupenie významných štátov okolo severného polárneho kruhu vytvorilo nové usporiadanie moci. Vytvorilo sa tak nové strategické centrum sveta, nový *Pivot Area*, ktorý pôvodný *Heartland* odsunul do pozadia.

V tejto súvislosti pojem Heartland použil aj americký politológ G. T. Renner, ktorý vo svojej práci *Human Geography in the Air Age* z roku 1942, keď tvrdil, že vzdušné trasy spojili eurázijský Heartland s menším, severoamerickým Heartlandom a tým sa Arktída stala centrálnou oblasťou (*Central Area*) severnej pologule. Na tieto myšlienky nadviazal v roku 1946 americký generál C. Spaatz, ktorý parafrázoval známemu Mackinderovu tézu v zmysle „ktokoľvek dnes kontroluje vzdušné trasy Arktídy, ten kontroluje svet“ (pozri Kazanecki 2013). Následne rozvíjal geopolitické myšlienky významu vzdušných síl v kontexte s Arktídou A. P. de Seversky. Najbližší vývoj ukáže, či sa novým globálnym Heartlandom stane arktický priestor.

Je nepochybné, že práce H. J. Mackindera vzbudili veľký ohlas. Priestorová koncepcia Heartlandu sa stala azda najznámejšou a najviac komentovanou metaforou medzi klasickými geopolitickými koncepciami (Potulski 2010a). Môžeme konštatovať, že odkaz myšlienok klasickej anglosaskej geopolitiky pretrváva dodnes. Svedčia o tom práce súčasných výskumníkov medzinárodných vzťahov, ktorí sa pri analýze aktuálnej mocenskej konfigurácie a tiež aj konkrétnych krízových situácií odvolávajú na tézy klasikov geopolitiky, medzi nimi aj na H. J. Mackindera. Ich vplyv možno zaznamenať v súčasných geopolitických teóriách a politických, resp. vojenských doktrínach. Koncepcia Heartlandu má dodnes mnohých prívržencov a to napriek zrejmému vplyvu geografického determinizmu a eurocentrickej povahe tohto geopolitického modelu.

Na záver by sme chceli vyjadriť presvedčenie, že vzdialenosť a územie nestraťujú na význame a „koniec geografie“ – tak ako ho predpovedali niektorí analytici globalizačných procesov – nenastal. Preto možno súhlasiť s názorom českého geografa J. Kofroňa (2012), podľa ktorého „tradičné geopolitické štúdium nemožno jednoducho hodiť do „archívu...“ Inšpirácie pre využitie prístupu tradičnej, resp. neoklasickej geopolitiky v súčasných analýzach poskytujú aj tézy H. J. Mackindera.

Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu KEGA č. 024PU-4/2012 „Geokonfliktológia – koncepcia výučby nového predmetu a vypracovanie vysokoškolskej učebnice“ (vedúci projektu: prof. RNDr. Robert Ištók, PhD.).

LITERATÚRA:

- BACZWAROW, M., SULIBORSKI, A. 2002. *Kompendium wiedzy o geografii politycznej i geopolityce*. Warszawa – Łódź.
- BAAR, V. 2001. *Národyna práhu 21. století. Emancipace nebo nacionalismus?* Ostrava.
- BARBAG, J. 1987. *Geografia polityczna ogólna*. Warszawa.
- BLACKSELL, M. 2008. *Geografia polityczna*. Warszawa.
- BRZEZINSKI, Z. 1990. *Plan gry. USA – ZSRR*. Warszawa.
- BRZEZINSKI, Z. 1999. *Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha*. Praha.
- BUDIL, I. T. 2000. Karl Haushofer, geopolitika a nacismus. 1. část. *Střední Evropa*, roč. 2000, 98, s. 73 – 84.
- BUZAN, B., LITTLE, R. 2000. *International Systems in World History. Remaking the Study of International Relations*. Oxford.

- CALETKA, M. 2008. Geopolitická teorie Halforda Mackindera. *Politologická revue*, roč. 14, č. 2, s. 87 – 101.
- CIANCIARA, A. 2013. Klasyczne koncepcje geopolityczne. In: Dobczyński, A. (ed.): *Geopolityka*. Warszawa, s. 47 – 87.
- COHEN, S. B. 1963. *Geography and Politics in a World Divided*. New York.
- DIJKINK, G. 1996. *National Identity and Geopolitical Visioning: Maps of Pride and Pain*. London.
- DINER, D. 2010. *Porozumieť dvacátému století*. Brno.
- DOBCZYŃSKI, A. (ed.) 2013. *Geopolityka*. Warszawa.
- DODDS, K. 2007. *Geopolitics. Very Short Introduction*. New York.
- DODDS, K., ATKINSON, D. (eds.) 2000. *Geopolitical Traditions a Century of Geopolitical Thought*. London – New York.
- DODDS, K., SIDAWAY, J. D. 2004. Halford Mackinder and the „geographical pivot of history“: a centennial retrospective. *The Geopolitical Journal*, roč. 170, č. 4, s. 292 – 297.
- DOMKE, R. 2009. John Halford Mackinder (1861 – 1947): zarys biografii naukowej. *Geopolityka*, s. 2, č. 2(3), s. 31 – 41.
- DUGIN, A. G. 2000. *Osnovy geopolitiki. Geopolitičeskoje buduščee Rossii*. Moskva.
- EBERHARDT, P. 2011. Koncepcja Heartlandu Halforda Mackindera. *Przegląd geograficzny*, r. 83, 2011, č. 2, s. 251 – 266.
- FELLMANN, J. D., GETIS, A., GETIS, J. 2003. *Human Geography. Landscapes of Human Activities*. Boston.
- FLINT, C. 2006. *Introduction to Geopolitics*. Abington Oxon.
- FURMAŃSKI, P. 2013. *Geopolityka polska do 1939 roku*. In: Dobczyński, A. (ed.): *Geopolityka*. Warszawa, s. 265 – 389.
- GAWRYCKI, M. F. 2007. *Geopolityka w myśli i praktyce politycznej Ameryki Łacińskiej*. Warszawa.
- GLASSNER, M. I. 1996. *Political Geography*. New York.
- GRAY, C. S. 1999. Inescapable Geography. In: Gray, C. S., Sloan, G. (eds.): *Geopolitics, Geography and Strategy*. London, s. 161 – 177.
- GREGORY, D., JOHNSTON, R., PRATT, G., WATTS, M., WHATMORE, S. (eds.) 2009. *The Dictionary of Human Geography*. Oxford.
- GREINER, A. L. 2011. *Visualizing Human Geography*. Hoboken.
- GURŇÁK, D., BLAŽÍK, T., LAUKO, V. 2007. *Úvod do politickej geografie, geopolitiky a regionálnej geografie*. Bratislava.
- HANKS, R. R. 2011. *Encyclopedia of Geography Terms, Themes and Concepts*. Santa Barbara.
- HEYDEN, G. 1960. *Teorie životního prostoru*. Praha.
- HNÍZDO, B. 1995. *Mezinárodní perspektivy politických regionů*. Praha.
- HNÍZDO, B. 2000. Na konci prvního globálního století. In: Rulf, J. (ed.): *Předěly staletí. České a světové dějiny v horizontě věků*. Praha, s. 433 – 441.
- IŠTOK, R. 2004. *Politická geografia a geopolitika*. Prešov.
- IŠTOK, R., TEREM, P., ČAJKA, P., RÝSOVÁ, L. 2010. *Politická geografia*. Banská Bystrica.

- JEAN, C. 2003. *Geopolityka*. Wrocław – Warszawa – Kraków.
- JONES, M., JONES, R., WOODS, M. 2004. *An Introduction to Political Geography*. London – New York.
- KAZANECKI, W. 2012. *Współczesna francuska myśl geopolityczna*. Toruń.
- KAZANECKI, W. 2013. Polityka okresu zimnej wojny. In: Dobczyński, A. (ed.): *Geopolityka*. Warszawa, s. 137 – 211.
- KEARNS, G. 2009. *Geopolitics and Empire. The Legacy of Halford Mackinder*. Oxford – New York.
- KISIELEWSKI, T. 2007. *Schylek Rosji*. Poznań.
- KISSINGER, H. 1996. *Umění diplomacie. Od Richelieu k pádu berlínského zdi*. Praha.
- KLIN, T. 2008. *Wizje ładu międzynarodowego w niemieckiej i anglosaskiej myśli geopolitycznej w okresie II wojny światowej*. Toruń.
- KLIN, T. 2013. *Geopolityka pozimnowojenna*. In: Dobczyński, A. (ed.): *Geopolityka*. Warszawa, s. 213 – 264.
- KOFRONĚ, J. 2012. Prostor a váleka, konstanty a proměny v historickém pohledu. *Geografie*, roč. 117, č. 2, s. 234 – 252.
- KOLOSOV, V. A., MIRONENKO, N. S. 2001. *Političeskaja geografia i geopolitika*. Moskva.
- KRATOCHVÍL, P., DRULÁK, P. (eds.) 2009. *Encyklopedie mezinárodních vztahů*. Praha.
- KREJČÍ, O. 2007. *Mezinárodní politika*. Praha.
- MACKINDER, H. J. 1942. *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. Washington.
- MACKINDER, H. J. 1943. The Round World and the Winning of the Peace. *Foreign Affairs*, 21, 4, s. 595 – 605.
- MACKINDER, H. J. 2004. The geographical pivot of history. *The Geographical Journal*, 170, 4, s. 298 – 321 [reprint]
- MAZOWER, M. 2009. *Hitlerova říše. Nacistická vláda v okupované Evropě*. Brno.
- MOCZULSKI, L. 1999. *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*. Bellona, Warszawa.
- MONDRY, J. 2010. *Powrót geopolityki*. Warszawa.
- NAROČNICKAJA, N. 2006. *Rusko a jeho místo ve světě*. Praha.
- O'LOUGHLIN, J. 1994. *Dictionary of geopolitics*. London.
- PARKER, G. 1998. *Geopolitics. Past, Present and Future*. London – Washington.
- PIPES, R. 1998. *Dějiny ruské revoluce*. Praha.
- POTULSKI, J. 2010a. *Wprowadzenie do geopolityki*. Gdańsk.
- POTULSKI, J. 2010b. *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*. Gdańsk.
- SLOAN, G. 1999. Sir Halford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now. In: Gray, C. S., Sloan, G. (eds.): *Geopolitics, Geography and Strategy*. London, s. 15 – 38.
- VOLNER, Š. 2004. *Geopolitika. Metodológia. Zdroje. Prax. História*. Zvolen.
- VOLNER, Š. 2012. *Geopolitika. Nová. Klasická. EÚ – geopolitický aktér 21. storočia*. Bratislava.

SUMMARY

It already has been 110 years of the British geographer Halford J. Mackinder's presentation called The Geographical Pivot of History. The lecture had been presented on the soil of British Royal Geographical Society on 25th January 1904 and in the same year it has been published in The Geographical Journal. Mackinder thoughts aroused considerable acclaim, consisting of concordant, but also critical opinions. However, it can be noted that for the development of geopolitical thinking his lecture meant the one of the most important milestones. Stimulating ideas also presented in his work caused that the debate focused on that idea is still alive.

H. J. Mackinder formulated his theory in his three main geopolitical works. It was going on the published lecture titled The Geographical Pivot of History in 1904, the book Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction, issued in 1919 and the article The Round World and the Winning of the Peace, published in 1943. H. J. Mackinder has created a special global geopolitical model in which introduced a number of new terms associated with the earth space. Global land divided into three concentric zones, of which the main attention was paid to the central part of the Island of the World - the inland of the Eurasia, which did not have access to warm-water seas. In his lecture in 1904 this region was called Pivot Area. Since 1919, he used the concept of Heartland.

According to Mackinder, Heartland is the most extensive plain on the surface of the Earth, which has developed a system of navigable rivers estuary into the Arctic Ocean or into without runoff lakes in the interior of Eurasia. In addition, the definition in the parallel line direction West - East steppe belt extends to the North of the surrounding forests and southern deserts and mountains. According to H. J. Mackinder if the mainland of either superpower manages to penetrate the Heartland, dominate part of the inner crescent and get to the open sea coast belonging to the world's oceans, such power can gain absolute dominance over the world and the sea power will not be able to resist its power.

Several authors considered this theory as underestimated. They point to the undervalued possibilities of its application in practical politics. On the other hand, according to some authors, it was too unilaterally focused on the issue of international conflicts in their spatial dimension and has been an object of criticism.

It can be stated that in the last three decades interest in evaluating the conclusions of classical geopolitical thinking is growing, correspondingly to the numerous analyses that focus mainly on two themes: adaptation of old concepts to current reality, respectively controversy with their interpretations, correcting the errors and setting them to the right way. As it has been mentioned already, there are frequent attempts to adaptation Mackinder's concept of Heartland to the new conditions. In this regard, many ideas are bringing by the current development of international politics (e.g. rivalry for control of Central Asia).

There is no doubt that works of H. J. Mackinder attracted a great response. Spaciousness conception of Heartland has become perhaps the best-known and the most commented metaphor between traditional geopolitical concepts. We can

conclude that link of the ideas of the classic Anglo-Saxon geopolitics continues to the present. That suggests the current work of researchers in international relations, who in analysing the current configuration of power and also specific crises refer to the thesis of classical geopolitics, and among them also to H. J. Mackinder.